

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΠΑΤΣΗΣ

Για τα 200 Χρόνια από τη Γέννηση του Karl Marx, Μέρος II: Οι Μεγάλες Ανακαλύψεις του Marx

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΑΡΙΟΛΗΣ

Σειρά Δημοσιεύσεων Οικονομικού Τμήματος
Αρ. 71

ΜΑΡΤΙΟΣ 2019

Για τα 200 Χρόνια από τη Γέννηση του Karl Marx, Μέρος II: Οι Μεγάλες Ανακαλύψεις του Marx

Στο παρόν αρχείο επισυνάπτονται δύο εργασίες μου «Για τα 200 Χρόνια από τη Γέννηση του Karl Marx». Η κατά σειρά πρώτη έχει τίτλο: «Οι Δύο Μεγάλες Ανακαλύψεις του Karl Marx». Ο τίτλος της δεύτερης είναι: «Ο Μαρξικός Νόμος Κίνησης του Κεφαλαιοκρατικού Τρόπου Παραγωγής». Πραγματεύονται, κατά σειρά, τις «δύο μεγάλες επιστημονικές ανακαλύψεις» του Marx (F. Engels), και την αναπτυσσομένη στο «Κεφάλαιο» οικονομολογική διερεύνηση. Ο κατάλογος των βιβλιογραφικών αναφορών εκτίθεται στο τέλος του αρχείου.

Δημοσιεύτηκαν, κατά πρώτον, σε Αφιέρωμα του περιοδικού «Ξενοφών» (τεύχος 3, σσ. 28-52, Ιούνιος 2018) «Για τα 200 Χρόνια από τη Γέννηση του Karl Marx», το οποίο και επιμελήθηκα. Αυτό το Αφιέρωμα συμπεριλαμβάνει δύο εργασίες του Χρήστου Π. Μπαλόγλου με τίτλους: «Η Ένταξη του «Κεφαλαίου» του Karl Marx στην Εξέλιξη της Μαθηματικής Οικονομικής», και «Η Αρχαία Ελληνική Οικονομική Φιλοσοφία στο «Κεφάλαιο» του Karl Marx». Πραγματεύονται, κατά σειρά, τα ζητήματα του τρόπου ένταξης του «Κεφαλαίου» στην ιστορική εξέλιξη της Μαθηματικής Οικονομικής, και των σχέσεων αυτού του έργου με την αρχαία ελληνική οικονομική φιλοσοφία.

Αυτές οι τέσσερις εργασίες ανασυνθέσουν, βάσει συγχρόνων μέτρων και σταθμών, μία συνολική εικόνα του έργου του Marx αλλά και της ιδιαίτερης συμβολής του στην Οικονομική Επιστήμη. Ως εκ τούτου, προχωρούν ενάντια στο ρεύμα, το οποίο έχουν συν-διαμορφώσει στην Ελλάδα τόσο οι Εχθροί όσο και οι «Φίλοι» του «Κεφαλαίου» και, μιλώντας σε γενικότερους όρους, του Διαλεκτικού-Ιστορικού Υλισμού.

Γιατί; Γιατί, μελέτη της συμβολής του Marx «σήμερα», σημαίνει καταρχήν ανασύνθεση αυτής της συμβολής μέσα από το έργο όλων των οικονομολόγων, οι οποίοι προηγήθηκαν του Marx, και όλων εκείνων, οι οποίοι ακολούθησαν. Όμως, εάν ανατρέξουμε στην ελληνική βιβλιογραφία (ακαδημαϊκή και μη-ακαδημαϊκή), θα διαπιστώσουμε ότι ακόμα και τα ονόματα των περισσοτέρων από αυτούς τους οικονομολόγους αγνοούνται. Έτσι, ό,τι ευδοκίμησε και ευδοκιμεί στην πατρίδα μας είναι μία παραφθορά της μαρξικής συμβολής, ειδικά, και του Διαλεκτικού-Ιστορικού Υλισμού, γενικότερα, η οποία βαθμιαία άρχισε, έτσι, να αποβάλλεται, με εξαιρετική ευκολία, από τα πανεπιστημιακά (και άλλα) ιδρύματα, ως παρωχημένη ή και άχρηστη.

Ειδικότερα, στην Ελλάδα οι εκθέσεις του μαρξικού έργου παρουσιάζονται με τις ακόλουθες τρεις, κατά βάση, μορφές:

1. Της «εξ ανάγκης» ή «χάριν πληρότητας» αναφοράς σε εγχειρίδια Οικονομικής Σκέψης ή Πολιτικής Οικονομίας, κάπου (!) μετά τον Ricardo και κάπου πριν τους Νεοκλασικούς και Αυστριακούς Οικονομολόγους (L. Walras (1834-1910),

W. S. Jevons (1835-1882), Carl Menger (1840-1921), A. Marshall (1842-1924)).

2. Της εν περιλήψει κριτικής προσέγγισης, η οποία αναπτύχθηκε βάσει των γραπτών του *Ladislaus J. Bortkiewicz (1868-1931)*, τα οποία δημοσιεύτηκαν το 1906-1907, δηλαδή πριν από έναν αιώνα, και παραπάνω (!).

3. Της «εξ αποκαλύψεως» ή «μεσσιανικής» εκδοχής. Ήτοι, ό,τι έγραψε ο *Marx* ισχύει και θα ισχύει εις τον αιώνα τον άπαντα (Ισχυρή Διατύπωση) ή, έστω, έκανε μερικά λάθη, αλλά είναι ποσοτικού χαρακτήρα και, τελικά, ασήμαντα (Ασθενής Διατύπωση). Τουτέστιν, δεν χρειάζεται να ανησυχούμε (!).

Για όλους, λοιπόν, αυτούς τους ειδικούς του «μαρξισμού» και του «αντιμαρξισμού», στην Ελλάδα, οι *Piero Sraffa, Joan Robinson, Michał Kalecki, Nicholas Kaldor, Oscar Lange, Josef Steindl, Richard M. Goodwin, Michio Morishima, Nobuo Okishio, Pierangelo Garegnani, Luigi L. Pasinetti, Ian Steedman, John E. Roemer, Amit Bhaduri, Stephen Marglin* δεν υπάρχουν στον επιστημονικό ορίζοντα. Ως εκ τούτου, οι προαναφερθείσες μορφές έκθεσης συγκλίνουν σε ένα κομβικό σημείο: Απαγορεύουν την κατανόηση της ένταξης του μαρξικού έργου στην Οικονομική Επιστήμη και της πρωτοπόρας και ειδικής συμβολής του σε αυτήν. Δηλαδή:

- 1.** Ποια είναι τα συγκεκριμένα ζητήματα, τα οποία αυτή επιχείρησε να επιλύσει;
- 2.** Γιατί καταπίαστηκε με αυτά τα ζητήματα και όχι με άλλα;
- 3.** Σε ποιο βαθμό επετεύχθη η επίλυση, και γιατί;
- 4.** Ποιες οι θετικές και αντιθετικές σχέσεις της με τις άλλες, βασικές Σχολές τις Πολιτικής Οικονομίας (Κλασική, Αυστριακή, Νεοκλασική, Κεϋνσιανιστική, Στραφφαϊανή);

Ωστε, στο συγκεκριμένο χώρο, ο οποίος ήταν διαθέσιμος, το προαναφερθέν Αφιέρωμά μας στο περιοδικό «Ξενοφών» απάντησε στα ως άνω ερωτήματα ή και υπέδειξε το πού βρίσκεται η απάντηση.

Σε κάθε περίπτωση, ο καλύτερος τρόπος για να ελέγξει κανείς μία θεωρία είναι να τη χρησιμοποιήσει στη λύση συγκεκριμένων, θεωρητικών ή εμπειρικών, προβλημάτων. Και στον ελλαδικό χώρο, υπάρχουν ελάχιστα τέτοια παραδείγματα. Σε αυτά οπωσδήποτε ανήκουν τα ακόλουθα τρία, τα οποία είναι πρωτοπόρα για την εποχή τους, ακόμα και σε διεθνικούς όρους:

- 1.** Το έργο του *Δημήτρη Μπάτση (1916-1952)*, «*Η Βαρειά Βιομηχανία στην Ελλάδα*», Αθήνα, Εκδόσεις Νέα Βιβλία, 1947.
- 2.** Ορισμένα άρθρα και μελέτες, τα οποία δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό «*Ανταίος*» (1945-1951) – κυρίως από τους *Νίκο Κιτσίκη (1887-1978)*, *Δ. Μπάτση, Σεραφείμ Μάξιμο (1899-1962)*.
- 3.** Ο συλλογικός τόμος, σε επιμέλεια του *Νίκου Κιτσίκη*: «*Η Θύελλα της Κοινής Αγοράς*», Βουκουρέστι, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1962, στον οποίο

αναλύονται η – τότε – «Ευρωπαϊκή Κοινή Αγορά» και οι επιπτώσεις που αυτή θα έχει στην ελληνική οικονομία και κοινωνία.

Τίποτε το ουσιώδες, από ό,τι υποστηρίχθηκε σε εκείνα τα έργα, δεν διαφεύστηκε από τα γεγονότα που ακολούθησαν. Με την έκδοση του συλλογικού τόμου: «Μελέτες στο Έργο του Δημήτρη Μπάτση «Η Βαρεία Βιομηχανία στην Ελλάδα»» (Εκδόσεις Τζιόλα, Αθήνα, 2018), καθώς και με άλλες δημοσιεύσεις και ανακοινώσεις του, το Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών Δημήτρης Μπάτσης έχει συμβάλει όχι μόνο στην ανάδειξη αλλά και στη δημιουργική εφαρμογή και ανάπτυξη αυτής της σχετικά αυτόφωτης και ελληνοκεντρικής, πλην σιωπηλώς παραγκωνισμένης, παράδοσης. Θα υπάρξει άμεσα συνέχεια, με τον υπό έκδοση τόμο: «Η Ελλάδα στο Λάκκο των Λεόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (Εκδόσεις Matura, Αθήνα, 2019), ο οποίος περιέχει μοναδικά κείμενα των Ηλία Ηλιού, Γιάννη Ιμβριώτη, Νίκου Κιτσίκη, από τον προαναφερθέντα τόμο «Η Θύελλα της Κοινής Αγοράς», Νίκου Ζαχαριάδη, Δημήτρη Μπάτση, και Δημοσθένη Σ. Στεφανίδη.

Θεόδωρος Μαριόλης
Πάντειο Πανεπιστήμιο & ΙΚΕ Δημήτρης Μπάτσης
5 Μαρτίου 2019

Οι Δύο Μεγάλες Ανακαλύψεις του Karl Marx

1. Πρελούδιο

Ο Karl Marx γεννήθηκε στις 5 Μαΐου του 1818, στο Τρίερ της Πρωσίας. Το 1835 αποφοίτησε από το Γυμνάσιο Φρίντριχ-Βίλχελμ της ίδιας πόλης. Άρχισε τις πανεπιστημιακές σπουδές του στη Βόννη και τις ολοκλήρωσε στο Πανεπιστήμιο Χούμπολντ του Βερολίνου, όπου επικεντρώθηκε, αρχικά, στη Νομική επιστήμη και, εν συνεχεία, στη Φιλοσοφία και στην Ιστορία.

Σχεδίαζε να ακολουθήσει πανεπιστημιακή σταδιοδρομία, αλλά ο δρόμος έκλεισε λόγω των ριζοσπαστικών αντιλήψεών του. Στις 15 Απριλίου 1841 του απονεμήθηκε, ερήμην, ο τίτλος του διδάκτορα από το Πανεπιστήμιο της Ιένας. Τίτλος διατριβής: «Διαφορά της Δημοκρατίας και Επικούρειας Φυσικής Φιλοσοφίας» (Marx, [1841] 1983).

Τον Αύγουστο του 1844, ο Friedrich Engels (1820-1895) επισκέφτηκε τον Marx στο Παρίσι, όπου είχε εγκατασταθεί από το Νοέμβριο του 1843. Η γνωριμία τους μετεξελίχθηκε σε επιστημονική, πολιτική και οικογενειακή σχέση ζωής.¹

2. Φορτίσιμο

Σε κάθε έργο του Marx αντιστοιχούσε μία ιδιαίτερη «στιγμή» στην ανέλιξη της σκέψης και πολιτικής δράσης του, ανέλιξη η οποία ήταν *αδιάλειπτη*. Ωστόσο, τα έργα της πρωτεύουσας επιστημονικής συμβολής του είναι:

(i). *«Αγία Οικογένεια» (Νοέμβριος 1844) και «Γερμανική Ιδεολογία» (Απρίλιος-Μάιος 1846), τα οποία συνέγραψε με τον Engels.*

Συνιστούν (α) κριτική υπέρβαση του Ιδεαλισμού της «Αριστερής Χεγκελιανής Φιλοσοφίας» προς έναν φιλοσοφικό Υλισμό νέου τύπου, και (β) πρώτη θεμελίωση μίας νέας επιστήμης για τη συνδυασμένη, αλλά μη-συγχρονιστική, μεταβολή των υλικών-παραγωγικών, από την μία πλευρά, και των πολιτικών, νομικών και ιδεολογικών, από την άλλη πλευρά, όρων και μορφών ύπαρξης των ανθρωπίνων κοινωνιών. Αυτή η επιστήμη αποκλήθηκε, αργότερα, «Ιστορικός Υλισμός».²

(ii). *Πρόλογος στο «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας» (1859).*

Συνοψίζει τις έως τότε έρευνες των Marx-Engels στον Ιστορικό Υλισμό και διατυπώνει ό,τι αποκαλείται «νόμος της αναγκαίας αντιστοιχίας των παραγωγικών σχέσεων προς το χαρακτήρα-βαθμίδα ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων». Αυτός ο νόμος αποτελεί, κατά τους Marx-Engels, το

¹ Αναλυτικά εργοβιογραφικά στοιχεία βρίσκονται στα Mehring ([1935] 2017), Νικολαϊέβσκι και Μαϊνχεν-Χέλφεν ([1936] 1979), Σερεμπριάκοβα ([1962] χ.χ.).

² Ως καλύτερες εισαγωγές στον Ιστορικό Υλισμό μάλλον παραμένουν εκείνες του Georgi V. Plekhanov (1856-1918). Σε ελληνική γλώσσα: Πλεχάνωφ ([1895] 1975, [1895] χ.χ., [1898] χ.χ.).

«κλειδί» για την ερμηνεία κάθε συντελούμενης, έως τη δημιουργία του «κομμουνιστικού τρόπου παραγωγής», θεμελιώδους πολιτικο-κοινωνικής μεταβολής:

Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, οι άνθρωποι εισέρχονται σε σχέσεις καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέληση τους, σε σχέσεις παραγωγής, οι οποίες αντιστοιχούν σε μια καθορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Η ολότητα αυτών των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική δομή της κοινωνίας, την πραγματική βάση πάνω στην οποία υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν συγκεκριμένες κοινωνικές μορφές συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά την κοινωνική, πολιτική και πνευματική διαδικασία της ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το είναι τους, αλλά, αντίστροφα, το κοινωνικό τους είναι καθορίζει τη συνείδησή τους. Σε μια ορισμένη βαθμίδα της ανάπτυξής τους, οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε αντίφαση με τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής ή, πράγμα που αποτελεί μόνο τη νομική έκφραση γι' αυτό, με τις σχέσεις ιδιοκτησίας μέσα στις οποίες κινούνταν μέχρι τότε. Από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων αυτές οι σχέσεις μετατρέπονται σε δεσμά τους. Τότε επέρχεται μια εποχή κοινωνικής επανάστασης. Με την αλλαγή της οικονομικής βάσης ανατρέπεται, αργά ή γρήγορα, ολόκληρο το τεράστιο εποικοδόμημα. (Μαρξ, [1859] 2010)

(iii). «Κεφάλαιο» (1867, 1885, 1894).

Ερευνά – κυρίως – την «οικονομική δομή-βάση» εκείνου, ειδικά, του τρόπου παραγωγής, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη: **(α)** ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα και προϊόντα της παραγωγής, και **(β)** αγοράς εργασίας. Επομένως, σε αυτόν τον τρόπο παραγωγής: **(α)** η εργασία μεταμορφώνεται σε αυτομεγεθυνόμενο χρηματικό κεφάλαιο – και για αυτό, ακριβώς, καλείται: «κεφαλαιοκρατικός», και **(β)** ο βασικός ταξικός διαφορισμός συνίσταται σε εκείνον μεταξύ κεφαλαιοκρατίας και προλεταριάτου.³

Αυτό το ανολοκλήρωτο έργο ενσωματώνει, αναθεωρεί και αναπτύσσει υλικά που είχε επεξεργαστεί ο Μαρξ για τα: «Βασικές Αρχές Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας» (1857-8), «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας» και «Θεωρίες για την Υπεραξία» (1862-3). Από καθαρά οικονομολογική άποψη, επίλυσε, σε σημαντικό βαθμό, θεμελιώδη – παραδοσιακά και καινοτόμα – ζητήματα, ενώ έθεσε πλήθος άλλων, τα οποία διερευνώνται έως σήμερα.

³ «Προλεταριάτο ονομάζεται εκείνη η κοινωνική τάξη, η οποία εξασφαλίζει τα μέσα επιβίωσης αποκλειστικά μέσω της πώλησης της εργασίας της και δε ζει από το κέρδος από κάποιο κεφάλαιο. Είναι η τάξη της οποίας [...] όλη η ύπαρξη εξαρτάται από τη ζήτηση εργασίας, δηλαδή από την οικονομική συγκυρία, από τη διακύμανση ενός ανταγωνισμού που δεν συγκρατείται από τίποτα.» (Ενγκελς, [1847] 2008).

Πρωταρχικό ήταν εκείνο του προσδιορισμού της πηγής προέλευσης του κέρδους, το οποίο πραγματεύθηκε με τη θεωρία της *υπεραξίας*. Από επιστημολογική άποψη, αποτέλεσε εμπλουτισμένη εφαρμογή: **(α)** της επιστήμης του Ιστορικού Υλισμού, και **(β)** της φιλοσοφικής μεθόδου αυτής της επιστήμης, η οποία αποκλήθηκε «Διαλεκτικός Υλισμός».

Διαλεκτικός Υλισμός είναι το σύστημα των πλέον γενικών και – ευρετικά – ενιαίων νόμων, οι οποίοι διέπουν τις μεταβολές στη Φύση, στην ανθρώπινη κοινωνία και στη Νόηση. Ως προς το *περιεχόμενό* του, κατάγεται από, αφενός, τις υλιστικές φιλοσοφίες αρχαίων Ελλήνων (με «πρώτη» εκείνη του Ηρακλείτου) και του L. Feuerbach (1804-1872) και, αφετέρου, την αναστοχαστική αφομοίωση των ευρημάτων της νεότερης (μετά τη δεκαετία του 1830) επιστήμης. Ως προς τη *μορφή* του, κατάγεται από τα συστήματα Αντικειμενικού Ιδεαλισμού της Νεοπλατωνικής Σχολής (3^{ος} αιώνας μ.Χ.) και του G. Hegel (1770-1831). Ο Διαλεκτικός Υλισμός ανάγεται στους ακολούθους τρεις νόμους του «αέναου γίνεσθαι» ή, αλλιώς, του «μη-είναι-ακόμη»:

(α). Αλληλοδιείσδυση, ενότητα και διαπάλη, των πολικά αντιτιθεμένων πλευρών, οι οποίες ενυπάρχουν στα αντικείμενα ή φαινόμενα, και είναι: η διατηρητική-καταφατική και η μεταβλητική-αποφατική.

(β). Βάσει της αλληλοδιείσδυσης των αντιτιθεμένων πλευρών, μετατροπή των επισωρευομένων ποσοτικών μεταβολών, οι οποίες συντελούνται βαθμιαία και καταρχάς ανεπαίσθητα, σε ποιοτικές – και αντιστρόφως.

(γ). «Άρνηση της άρνησης», δηλαδή επίλυση της αρχικής πολικής αντίθεσης, με επικράτηση της αποφατικής πλευράς αλλά και μεταβολή των ιδίων των πλευρών και του συστήματος των αλληλοσχέσεων τους. Έτσι, *αυτο-μεταβολή* του αντικειμένου, το οποίο χαρακτηρίζεται, τώρα, από μία νέα πολική αντίθεση.

Αυτοί οι νόμοι προσδιορίζουν, κατά σειρά, την ενδογενή πηγή, τον τρόπο και την κύρια κατεύθυνση πραγματοποίησης των μεταβολών. Η πραγματοποίηση κωδικοποιείται ως: θέση-αντίθεση-(ανα)σύνθεση, και νοείται, συχνά, με τη μορφή σπειροειδούς ανέλιξης.⁴

3. Αντι-Ρέκβιεμ

Ο Marx απεβίωσε στις 14 Μαρτίου 1883, στο Λονδίνο, όπου ετάφη. Στον επικήδειο που συνέταξε ο Engels, εντοπίζεται η ακριβέστερη σύνοψη των επιστημονικών ανακαλύψεων του Marx:

⁴ Κλασικές πηγές για το Διαλεκτικό Υλισμό είναι: Έγκελς ([1878] 2006, [1873-1886] χ.χ., 1888), Λένιν (1909, 1895-1916), Στάλιν (1938), Ινστιτούτο Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ ([1960] 1961, Μέρος I), Μάο Τσετούγκ (2013). Αποτελεί τη λιγότερο επεξεργασμένη και περισσότερο διαμφισβητούμενη, γενικά στη φιλοσοφική βιβλιογραφία, διάσταση του έργου των Marx-Engels. Παραδειγματικά, για πολύ ενδιαφέρουσες, ειδικές εφαρμογές των «Νόμων του Διαλεκτικού Υλισμού», βλέπε Κιτσίκης (1947), Tarasov (1980), Carneiro (2000).

Όπως ο Δαρβίνος ανακάλυψε το νόμο εξέλιξης της οργανικής φύσης, έτσι ο Marx ανακάλυψε το νόμο εξέλιξης της ανθρώπινης ιστορίας: έγκειται στο απλό γεγονός, αλλά έως τώρα κεκαλυμμένο με όλο και περισσότερα ιδεολογικά «επιστρώματα», ότι [...] η παραγωγή των άμεσων υλικών μέσων συντήρησης των ανθρώπων [...] συγκροτεί τη βάση επί της οποίας έχουν εξελιχθεί οι πολιτικοί θεσμοί, οι νομικές αντιλήψεις, η τέχνη, ακόμα και οι θρησκευτικές παραστάσεις των ανθρώπων. Επομένως, τη βάση από την οποία πρέπει να εκκινεί κανείς για να ερμηνεύσει όλα τα κοινωνικά φαινόμενα, και όχι αντιστρόφως, όπως συνέβαινε έως τώρα. [...] Ο Marx ανακάλυψε επίσης τον ειδικό νόμο κίνησης του σύγχρονου κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής και της αστικής κοινωνίας, την οποία αυτός έχει δημιουργήσει. Με την ανακάλυψη της υπεραξίας, φωτίστηκαν με μια όλα, ενώ όλες οι προηγούμενες έρευνες, τόσο των αστών οικονομολόγων όσο και των σοσιαλιστών κριτικών, είχαν πλανηθεί στο σκοτάδι. [...] Ο Marx, όμως, έκανε ανεξάρτητες ανακαλύψεις σε κάθε τομέα που ερεύνησε, ακόμα και στα Μαθηματικά. Και τέτοιοι τομείς υπήρξαν πάρα πολλοί, ενώ δεν υπάρχει ούτε ένας μέσα σε αυτούς, τον οποίο να ερεύνησε επιφανειακά. (πρόσθετη έμφαση)

4. Συνηγήσεις του Μέλλοντος

4.1. Μαθηματικά

Οι μαθηματικές μελέτες του Marx διακρίνονται σε αφηρημένες και εφαρμοσμένες, ως ακολούθως:⁵

(i). Εμπεριείχαν κριτικές επισημάνσεις επί της ιστορικής ανάπτυξης του Διαφορικού Λογισμού και, ιδίως, εντόπιζαν τις ασάφειες και ασυνέπειες του κατά Leibniz-Newton προσδιορισμού της «παραγώγου συνάρτησης», $dy/dx = \varphi'(x)$. Έτσι, κατέληξαν σε νέο τρόπο προσδιορισμού, όπου δεν εμπλέκονται οι «μυστικιστικές απειροελάχιστες μεταβολές», αλλά το dy/dx τίθεται στη θέση του $0/0$ ως καθαρό σύμβολο μίας περατωθείσας διαδικασίας «άρνησης της άρνησης», η οποία καλείται «παραγωγή» (Marx, 1987, σσ. 49-61, 89 και 148-158). Ο μαρξικός προσδιορισμός: (α) συμπίπτει, στο τελικό αποτέλεσμα του, με τον κατά Cauchy-Weierstrass, ο οποίος θεμελιώνεται, ωστόσο, στην έννοια του «ορίου συνάρτησης», και (β) ορίζει, με καινοτόμο για τα Μαθηματικά τρόπο, το διαφορικό της εξαρτημένης μεταβλητής, dy , μέσω μίας τελεστικής εξίσωσης, δηλαδή ως: $dy = \varphi'(x) dx$.

(ii). Συνέβαλαν στην «ανακάλυψη της υπεραξίας» μέσω της συγκρότησης των εννοιών «σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο» (Marx, 1864, Marx, [1867] 1978, Κεφ. 6), οι οποίες βασίζονται στις ακόλουθες έννοιες του διαφορικού λογισμού: μεταβλητή ποσότητα, συνάρτηση, ρυθμός μεταβολής-παράγωγος (Σιδηρόπουλος, 1996).

⁵ Αναλυτικά, βλέπε Μαριόλης (2018).

(iii). Συνέβαλαν στη συγκρότηση του «νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους» μέσω διερεύνησης του ποσοστού κέρδους ως συνάρτηση: **(α)** του «ποσοστού υπεραξίας», και **(β)** συστήματος δεικτών της τεχνολογικής μεταβολής (Μαρξ, [1894] 1978, Τμήματα I και III). Πραγματεύθηκαν δε το ποσοστό υπεραξίας ως συνάρτηση: **(α)** της παραγωγικότητας εργασίας, και **(β)** του πραγματικού ωρομισθίου (Μαρξ, [1867] 1978, Κεφ. 7-9 και 14-16).

(iv). Τέλος, στόχευαν σε ανάλυση εμπειρικού υλικού για τις οικονομικές κρίσεις, προκειμένου να εντοπιστούν, θεωρητικά και εμπειρικά, οι «πρωτεύοντες νόμοι που τις διέπουν» (Μαρξ, 1987, σσ. 307-308).

4.2. Νόμοι Εξωγενούς και Ενδογενούς Κίνησης

Η επιστημονικά συνήθης έννοια του «νόμου κίνησης» εδράζεται στη «Νευτώνεια Αρχή της Αιτιότητας». Ενέχει δε την αξιωματικά θεμελιωμένη περιγραφή των ανά μονάδα χρόνου μεταβολών των μεταβλητών κατάστασης του θεωρούμενου συστήματος μέσω διαφορικών εξισώσεων ή και εξισώσεων διαφορών. Έτσι, με εμπειρικά δεδομένη την παρούσα κατάσταση του συστήματος, είναι δυνατόν να προσδιοριστούν: **(α)** η κατάστασή του σε κάθε χρονική στιγμή, **(β)** η ύπαρξη ή μη καταστάσεων ισορροπίας του και, όταν οι τελευταίες όντως υπάρχουν, **(γ)** οι ιδιότητές τους, δηλαδή το εάν συνιστούν καταστάσεις «ευσταθούς, ασταθούς ή, τέλος, ουδέτερης ισορροπίας».

Είναι αληθές ότι οι διατυπώσεις των δύο νόμων κίνησης, τις οποίες επεξεργάστηκε ο Marx, δεν ανταποκρίνονται στις ως άνω απαιτήσεις. Αλλά ακόμα και εάν ανταποκρίνονταν, η ύστερη Επιστήμη των Συστημάτων θα αποφαινόταν, ιδίως μετά τη διερεύνηση της «χαοτικής δυναμικής», ότι αυτές οι απαιτήσεις δεν είναι παρά εκφράσεις της *χιμαιρικής* «Μηχανιστικής, κατά Laplace, Κοσμοθεώρησης του 18^{ου}-19^{ου} αιώνα».

Εξίσου αληθές είναι, όμως, ότι – ανεξαρτήτως του εάν ισχύουν ή όχι – οι μαρξικοί νόμοι συγκροτούν πρωτοπόρα παραδείγματα υπέρβασης αυτής της κοσμοθεώρησης. Διότι δεν αναφέρονται σε συστήματα «μονόδρομης εξωγενούς αιτιότητας», τα οποία **(α)** χαρακτηρίζονται μόνο από βαθμιαίες ποσοτικές μεταβολές των μεταβλητών κατάστασής τους, και **(β)** ικανοποιούν μόνο τις Αρχές της Τυπικής Λογικής. Αναφέρονται σε *αυτο-αναιρούμενα* κοινωνικά συστήματα «αμφίδρομης και σφρευτικής ενδογενούς αιτιότητας»,⁶ τα οποία εμπίπτουν στο – υπερβαίνουν τις Αρχές της Τυπικής Λογικής – πεδίο του διαλεκτικού υλισμού και, επομένως, αποτελούν το καθαυτό αντικείμενο του ιστορικού υλισμού. Και είναι, ακριβώς, η ποσοτική μοντελογράφηση

⁶ «Τα αποτελέσματα γίνονται με τη σειρά τους αίτια και οι εναλλασσόμενες φάσεις του όλου προτσές, που αναπαράγει διαρκώς τους δικούς του όρους, αποκτούν τη μορφή της περιοδικότητας [όπου το μήκος της περιόδου] θα περιορίζεται βαθμηδόν.» (Μαρξ, [1867] 1978, σσ. 656 και 885).

αυτο-αναιρουμένων συστημάτων ό,τι έχει δημιουργήσει ιδιαζόντως άλυτα προβλήματα στην ύστερη Επιστήμη των Συστημάτων.⁷

⁷ Αναλυτικά, βλέπε Rosser (2000).

Ο Μαρξικός Νόμος Κίνησης του Κεφαλαιοκρατικού Τρόπου Παραγωγής

1. Σύστημα Εννοιών και Μεγεθών

Η μαρξική λογικο-ιστορική διερεύνηση των διαφόρων τρόπων παραγωγής *εμπορευμάτων* αναπτύσσεται βάσει τριπλού συστήματος εννοιών και μεγεθών, το οποίο κατάγεται από τις συμβολές των Αριστοτέλη, William Petty (1623-1687), François Quesnay (1694-1774), και David Ricardo (1772-1823). Αυτό το σύστημα αναφέρεται στις:

Σ1. *Υλικές ποσότητες*: ακαθάριστο προϊόν, καθαρό προϊόν, αναγκαίο προϊόν και υπερπροϊόν, εκφρασμένα σε *φυσικές* μονάδες μέτρησης (χ τόρνοι, ψ μετρικοί τόνοι σταριού κ.λπ.).

Σ2. *Εργασιακές αξίες*: οι μονάδες *εργασίας*, οι οποίες απαιτούνται, άμεσα και έμμεσα, για την παραγωγή των ως άνω ποσοτήτων εμπορευμάτων.

Σ3. *Χρηματικές αξίες*: οι ως άνω ποσότητες εμπορευμάτων εκφρασμένες σε *χρηματικές* μονάδες, μέσω των αγοραίων τιμών τους.⁸

2. Θεμελιώδη Θεωρήματα: Θέση

Η διερεύνηση του *κεφαλαιοκρατικού* τρόπου παραγωγής (ΚΤΠ) οδηγεί, καταρχάς, στα ακόλουθα θεμελιώδη θεωρήματα:⁹

Θ1. Κεντρική μεταβλητή του συστήματος είναι τα κέρδη (επιχειρηματικά κέρδη, τόκοι και πρόσοδοι) ανά μονάδα προκαταβεβλημένου κεφαλαίου, ήτοι το ποσοστό κέρδους. Πηγή των κερδών (δηλαδή, του σε χρήμα εκφρασμένου υπερπροϊόντος) και, επομένως, των καθαρών επενδύσεων (δηλαδή, της σε χρήμα εκφρασμένης μεταβολής του αποθέματος κεφαλαίου) είναι η απλήρωτη εργασία ή, αλλιώς, η «υπερεργασία-υπεραξία». Η *υπεραξία*: (α) ισούται με την εργασιακή αξία του υπερπροϊόντος, και (β) είναι θετικό μέγεθος όταν, και μόνον όταν, το πραγματικό ωρομίσθιο είναι μικρότερο από την παραγωγικότητα της εργασίας στον τομέα – άμεσης και έμμεσης – παραγωγής των εμπορευμάτων, τα οποία καταναλώνουν οι προλετάριοι. Ως εκ τούτων, τα κέρδη είναι προϊόν *εκμετάλλευσης* του προλεταριάτου.

Θ2. Η τιμή του ποσοστού κέρδους εμφανίζει *άνω φράγμα*. Συγκεκριμένα, είναι μικρότερη από εκείνη της – λεγομένης – παραγωγικότητας του κεφαλαίου

⁸ Όντας συμβατό με κάθε τρόπο παραγωγής εμπορευμάτων, αυτό το σύστημα είναι κατάλληλο και για την ανάλυση, αλλά και τη σχεδιομετρική ανάπτυξη, των πρώτων, τουλάχιστον, βαθμίδων του σοσιαλιστικού τρόπου παραγωγής. Καταρχάς, βλέπε Μπάτσης (1947), Στάλιν ([1953] 1977) και Ινστιτούτο Οικονομίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ ([1954] 1961, Μέρος III).

⁹ Ό,τι ακολουθεί είναι κριτική συμπλήρωση και ανασύνθεση της ανολοκλήρωτης μαρξικής διερεύνησης. Για τις αποδείξεις, βλέπε Sraffa (1960), Goodwin (1967), Morishima (1974), Steedman (1977), Bhaduri and Marglin (1990), Okishio (1993), Kurz and Salvadori (1995), Μαρσιόλης (2006, 2010, 2014).

στον τομέα παραγωγής μέσω παραγωγής. Αυτές οι δύο τιμές είναι ίσες μεταξύ τους στην εξωπραγματική περίπτωση όπου οι πραγματικοί μισθοί ισούνται με το μηδέν. Τέλος, η τιμή του επιτοκίου δανεισμού των επιχειρήσεων είναι *μικρότερη ή ίση* εκείνης του ποσοστού κέρδους.

Θ3. Η τιμή του ποσοστιαίου ρυθμού μεγέθυνσης του αποθέματος κεφαλαίου εμφανίζει *άνω φράγμα*. Συγκεκριμένα, είναι μικρότερη από εκείνη του ποσοστού κέρδους. Αυτές οι δύο τιμές είναι ίσες μεταξύ τους στην εξωπραγματική περίπτωση όπου η τάξη των κεφαλαιοκρατών αποταμιεύει-επενδύει το σύνολο των κερδών και, επομένως, η κατανάλωσή της ισούται με το μηδέν.

Θ4. Η συνεχής αυτο-επέκταση του ΚΤΠ δεν είναι αδύνατη.¹⁰

Τα **Θ1-Θ2** εξάγονται από τα υποσυστήματα **Σ2** και **Σ3**, το **Θ3** από τα υποσυστήματα **Σ1** και **Σ3**, και το **Θ4** από το όλο σύστημα.

3. Αντιθετικοί Παράγοντες

Ωστόσο, η συνεχής αυτο-επέκταση του ΚΤΠ είναι *απίθανη*, δεδομένης της διαταρακτικής δράσης παραγόντων, οι οποίοι αντανakλούν τους λοιπούς όρους των υφισταμένων συναρτήσεων παραγωγικών σχέσεων-δυνάμεων, καθώς και των μορφών ταξικής συνείδησης που τους αντιστοιχούν. Αυτοί οι *αντιθετικοί* παράγοντες, αμφίδρομης και σωρευτικής επενέργειας, είναι:

Π1. Τόσο ο ενδοταξικός (μεταξύ κεφαλαιοκρατών) όσο και ο διαταξικός (κεφαλαιοκράτες έναντι προλεταρίων) ανταγωνισμός συνεπάγονται τη «συνεχή» εισαγωγή νέων τεχνικών παραγωγής, οι οποίες μειώνουν το μοναδιαίο κόστος παραγωγής. Αυτή η εισαγωγή οδηγεί, τελικά, στη χρεοκοπία επιχειρήσεων υψηλού κόστους παραγωγής, στην ταχεία εκμηχάνιση των παραγωγικών διαδικασιών και, έτσι, στην ιστορικά πρωτόγνωρη αύξηση: της παραγωγικότητας εργασίας, της αλληλεξάρτησης μεταξύ των κλάδων παραγωγής και, γενικά, της *κοινωνικοποίησης* της παραγωγής.

Π2. Η *εμπειρική* ανάλυση των τεχνικών συνθηκών παραγωγής δείχνει ότι, κατά κανόνα: (**α**) το παραγόμενο προϊόν δύναται να αυξάνεται μόνο διά ποσοτικής αύξησης της απασχολούμενης ποσότητας μέσω παραγωγής ή και εργασιακής δύναμης, και (**β**) οι αποδόσεις κλίμακας στην παραγωγή είναι μη-αύξουσες. Επομένως, η προαναφερθείσα αύξηση της παραγωγικότητας εργασίας ενέχει τη μείωση της παραγωγικότητας κεφαλαίου, η οποία τείνει, μακροχρονίως, στο *μηδέν*.

Π3. Ο ποσοστιαίος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ωρομισθίου εξαρτάται ευθέως από τη *διαπραγματευτική δύναμη* του προλεταριάτου στην αγορά

¹⁰ Βλέπε Μαρξ ([1885] 1978) και Λένιν (1893, 1899, Κεφ. 1). Το αντίθετο ισχυρίστηκε, βάσει παρανοήσεων, η Rosa Luxemburg (1871-1919) στο: «Η Επισώρευση του Κεφαλαίου. Μία Συμβολή στην Οικονομική Εξήγηση του Ιμπεριαλισμού» (1913).

εργασίας, η οποία εξαρτάται αντιστρόφως, με τη σειρά της, από τα ύψη (ή και τις μεταβολές) του ποσοστού ανεργίας και του μεριδίου των μισθών στο κοινωνικό προϊόν.

Π4. Ο από τους κεφαλαιοκράτες σχεδιαζόμενος-επιθυμητός ποσοστιαίος ρυθμός μεταβολής του αποθέματος κεφαλαίου εξαρτάται ευθέως από το *προσδοκώμενο* ποσοστό κέρδους τους. Αυτό αποτελεί, με τη σειρά του, φθίνουσα συνάρτηση του επιτοκίου δανεισμού και αύξουσα συνάρτηση του μεριδίου των κερδών στο προϊόν, του βαθμού απασχόλησης του αποθέματος κεφαλαίου, και της παραγωγικότητας κεφαλαίου.

Π5. Οι από τους κεφαλαιοκράτες επιθυμητές αποταμιεύσεις αποτελούν αύξουσα συνάρτηση του κλάσματος των κερδών που δεν καταναλώνονται, και του ύψους των κερδών. Άρα, τίποτε δεν εγγυάται: **(α)** την ισότητα επιθυμητών αποταμιεύσεων-επενδύσεων και, έτσι, την *εξισορρόπηση* παραγωγής-ζήτησης στις αγορές μέσων παραγωγής και κατανάλωσης, και **(β)** την πλήρη απασχόληση του αποθέματος κεφαλαίου. Οι θετικές (οι αρνητικές) αποκλίσεις των επιθυμητών αποταμιεύσεων από τις επιθυμητές επενδύσεις συνεπάγονται τη μείωση (την αύξηση) του βαθμού απασχόλησης του αποθέματος κεφαλαίου.

4. Διακυμάνσεις-Κρίσεις: Αντίθεση

Τώρα, συνυπολογιζομένων των **Π1** έως και **Π5**, εξάγονται τα ακόλουθα θεωρήματα:

Θ5. Στον ΚΤΠ δεν ενέχονται «μηχανισμοί» συγχρονιστικής αυτο-ρύθμισης των αγορών και, επομένως, οι οικονομικές διακυμάνσεις-κρίσεις συνιστούν τον κανόνα. Τα κρισιακά φαινόμενα είναι μορφές εκδίπλωσης της πολικής αντίθεσης, η οποία διέπει τον ΚΤΠ, δηλαδή εκείνης ανάμεσα στον *κοινωνικό* χαρακτήρα της παραγωγής και στην *ατομική κερδοσκοπική* ιδιοποίηση των προϊόντων της παραγωγής:

Στις κρίσεις ξεσπάει με βίαιο τρόπο η αντίφαση ανάμεσα στην κοινωνική παραγωγή και την κεφαλαιοκρατική ιδιοποίηση. Η κυκλοφορία των εμπορευμάτων σταματά για την ώρα. Το μέσο κυκλοφορίας, το χρήμα, γίνεται εμπόδιο για την κυκλοφορία. Όλοι οι νόμοι της παραγωγής και κυκλοφορίας εμπορευμάτων αναποδογυρίζονται. Η οικονομική σύγκρουση έχει φτάσει στο αποκορύφωμά της: ο τρόπος της παραγωγής επαναστατεί ενάντια στον τρόπο ανταλλαγής, οι παραγωγικές δυνάμεις επαναστατούν ενάντια στον τρόπο παραγωγής, τον οποίο ξεπέρασαν. (Ένγκελς, [1878] 2006, σελ. 428)

Θ6. Ειδικότερα, *λόγω* του **Π2**:

- (i).** Η συχνότητα εμφάνισης των διακυμάνσεων-κρίσεων αυξάνεται βαθμηδόν.
- (ii).** Υπάρχει χρονικό σημείο, από το οποίο και έπειτα το ποσοστό ανεργίας αυξάνεται συνεχώς.

(iii). Οι καμπύλες τάσης του ποσοστού κέρδους, του επιτοκίου και του ποσοστιαίου ρυθμού μεγέθυνσης του αποθέματος κεφαλαίου είναι πτωτικές. Μακροχρονίως, οι τιμές αυτών των μεγεθών τείνουν στο μηδέν.

Το Θ6 κωδικοποιείται ως: «νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους».¹¹

5. Αυτο-Αναίρεση: Ανασύνθεση

Τελικά, βάσει όλων των προαναφερθέντων, συμπεραίνεται ότι:

Μαζί με τη διαρκή ελάττωση του αριθμού των μεγιστάνων του κεφαλαίου [...] αυξάνει η μάζα της αθλιότητας, της καταπίεσης, της υποδούλωσης, του εκφυλισμού, της εκμετάλλευσης, αλλά αυξάνει μαζί και η αγανάκτηση της εργατικής τάξης, που διαρκώς πληθαίνει και που διαπαιδαγωγείται, συνενώνεται και οργανώνεται απ' αυτόν τον ίδιο το μηχανισμό του κεφαλαιοκρατικού προτσές παραγωγής. Το μονοπώλιο του κεφαλαίου μετατρέπεται σε δεσμά του τρόπου παραγωγής που άνθισε μαζί του και κάτω απ' αυτό. Η συγκεντροποίηση των μέσων παραγωγής και η κοινωνικοποίηση της εργασίας φτάνουν σε ένα σημείο, όπου δε συμβιβάζονται με το κεφαλαιοκρατικό τους περίβλημα. Το περίβλημα αυτό σπάει. Σημαίνει το τέλος της κεφαλαιοκρατικής ατομικής ιδιοκτησίας. Οι απαλλοτριωτές απαλλοτριώνονται. [...] Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος ιδιοποίησης [...] άρα και η κεφαλαιοκρατική ιδιοκτησία, αποτελεί την πρώτη άρνηση της ατομικής ιδιοκτησίας που βασίζεται στην προσωπική εργασία. Μα η κεφαλαιοκρατική παραγωγή παράγει με την αναγκαιότητα φυσικού προτσές την ίδια της την άρνηση. Πρόκειται για άρνηση της άρνησης.» (Μαρξ, [1867] 1978, σελ. 787)

Η ενδογενής ανάπτυξη του ΚΤΠ ενέχει την επαναστατική αυτο-αναίρεσή του προς τον «κομμουνιστικό τρόπο παραγωγής», όπου εγκαθιδρύονται, διά της συνειδητής χρησιμοποίησης του «νόμου της αναγκαίας αντιστοιχίας», νέες σχέσεις παραγωγής. Ο κοινωνικός καταμερισμός-συνδυασμός της εργασίας οργανώνεται, λοιπόν, από τους ίδιους τους εργαζομένους και, έτσι, ανασυντίθεται οι σχέσεις κοινωνικού είναι-συνείδησης, οι οποίες τείνουν, πλέον, στο «ταυτόν εστί νοείν τε και είναι», ήτοι σε ένα παρμενίδειο σημείο ισορροπίας:

Με τον αστικό κοινωνικό σχηματισμό τελειώνει επομένως η προϊστορία της ανθρώπινης κοινωνίας (Μαρξ, [1859] 2010, σσ. 20-21). Οι συνθήκες ζωής που [...] κυριαρχούσαν πάνω στους ανθρώπους μπαίνουν τώρα κάτω από την κυριαρχία και τον έλεγχο

¹¹ Αυτός ο νόμος δεν εγγυάται την ύπαρξη χρονικού σημείου, από το οποίο και έπειτα τα συνολικά κέρδη μειώνονται συνεχώς. Επομένως, η από ορισμένους μελετητές σύζευξη αυτού του νόμου με την εικασία του Nikolai Dmitriyevich Kondratiev (1892-1938) περί «μακρών κυμάτων κεφαλαιοκρατικής (και όχι μόνο) ανάπτυξης» είναι εσφαλμένη (Mariolis, 2014).

των ανθρώπων, που για πρώτη φορά γίνονται συνειδητοί και πραγματικοί κύριοι της φύσης, γιατί και επειδή γίνονται κύριοι της ίδιας της κοινωνικοποιημένης ζωής τους. [...] Μόνον από εδώ και μπρος θα δημιουργούν οι ίδιοι οι άνθρωποι με πλήρη συνείδηση την ιστορία τους. (Ενγκελς, 1877, σσ. 170-171)

Δεν θα είναι, λοιπόν, το «Τέλος της Ιστορίας» (*à la* Fukuyama, 1993) αλλά η Αρχή της. Εάν οι νόμοι του διαλεκτικού υλισμού ισχύουν εν γένει, τότε στον κομμουνιστικό τρόπο παραγωγής θα προσιδιάζουν νέες, προς επίλυση αντιθέσεις. Άρα, ούτε εκείνος θα είναι αιώνιος:

[Θ]α διαιρεθεί σε στάδια ποιοτικών αλλαγών. [...] Η ποσότητα αλλάζει σε ποιότητα και η ποιότητα σε ποσότητα. [...] Πιστεύετε ότι είναι δυνατόν να συνεχίσουν για ένα εκατομμύριο χρόνια με τα ίδια οικονομικά; [...] Εάν ήταν έτσι, δεν θα χρειαζόμασταν τα οικονομικά ή, σε κάθε περίπτωση, θα τα βγάζαμε πέρα με ένα μόνο σύγγραμμα και η διαλεκτική θα ήταν νεκρή. (Μάο Τσετούγκ, 2013, σελ. 304)

6. Πέραν της Φιλότητας-Νείκους

Όχι σπάνια, η Διατηρητική Πολιτική Οικονομία επιφορτίζει τη μαρξική διερεύνηση με σωρείτες ανακριβειών. Εν συνεχεία, την υποβαθμίζει και, τέλος, παρακάμπτει το ότι ορισμένα από τα νεότερα, *μάλιστα*, επιτεύγματα της δεν έχουν ουσιώδεις διαφορές ως προς εκείνα του Marx (ας θυμηθούμε, έστω, τον τιμηθέντα με βραβείο Νομπέλ «νόμο επισώρευσης κεφαλαίου» του Solow, 1956).

Από την άλλη πλευρά, η – μετά τους Sraffa, Okishio, Morishima και Goodwin – Κριτική Πολιτική Οικονομία εντοπίζει στη μαρξική διερεύνηση ελλειπείς, αντιφάσκουσες και εσφαλμένες προτάσεις:

(i). Βασική πηγή *θεωρητικών* προβλημάτων είναι η ελλιπής πραγμάτευση του **Σ2**, η εσφαλμένη πραγμάτευση του **Σ3** και, κατά συνέπεια, η αντιφατική ανάλυση των σχέσεων ανάμεσα στα **Σ2** και **Σ3**. Οι έως σήμερα συνεχιζόμενες ανατακτικές εργασίες βάθους περιλαμβάνουν τόσο την αφετεροίωση όσο και την αφομοίωση, αλλά δεν φαίνεται να προσβάλλουν τον πυρήνα της μαρξικής διερεύνησης.

(ii). Βασική πηγή *εμπειρικών* προβλημάτων είναι το γεγονός ότι, από τη δεκαετία του 1910-20 και έως σήμερα, οι κεφαλαιοκρατικά προηγμένες εθνικές οικονομίες χαρακτηρίζονται από μη-μειούμενη παραγωγικότητα κεφαλαίου (βλέπε **Π2**). Αυτό το γεγονός ανάγεται στη συνδυασμένη εμφάνιση του «Δευτέρου Κύματος της Βιομηχανικής Επανάστασης» (δεκαετία 1870) και του «Μονοπωλιακού Ανταγωνισμού-Ιμπεριαλισμού» (Λένιν, 1915-1916, 1917). Σημαίνει δε ότι ένας, *επιμέρους* νόμος του ΚΤΠ (δηλαδή, το **Θ6**), τον οποίο πρώτος ανακάλυψε ο Marx, έπαυε να ισχύει. Οι περισσότεροι είτε

θορυβούνται είτε ικανοποιούνται με το τελευταίο, αλλά δεν διακρίνουν ότι: **(α)** ερμηνεύεται σε όρους της ίδιας της μαρξικής διερεύνησης, **(β)** εκφράζει αξιολογική, ιστορικά συντελεσθείσα, «μετατροπή της ποσότητας σε ποιότητα», και **(γ)** τίποτε δεν διασφαλίζει ότι ο ΚΤΠ θα χαρακτηρίζεται διά παντός από μη-μειούμενη παραγωγικότητα κεφαλαίου.

Η Γη κινείται, αλλά η τάξη της διαλεκτικής λογικής δεν διασαλεύεται. Ενισχύεται, και η Κριτική Πολιτική Οικονομία αναπτύσσεται. Το καθοριστικό ζήτημα ούτε ήταν ούτε θα είναι η ανεύρεση «αυτών που πράγματι είπε ο Marx». Πάντοτε βρίσκεται σε εκείνα που πράγματι δεν έχουν ειπωθεί-γίνει.

Αναφορές

Ελληνόγλωσσες

- Ένγκελς, Φ. ([1847] 2008) Αρχές του Κομμουνισμού, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, 28 (2). <https://www.komep.gr/2008-teyχος-2/arxeiako-yliko-arxes-toy-kommounismoy> (ανακτήθηκε στις 17 Ιανουαρίου 2018).
- Ένγκελς, Φ. (1877) *Η Εξέλιξη του Σοσιαλισμού από την Ουτοπία στην Επιστήμη*, στο: Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς (χ.χ.) *Διαλεκτά Έργα*, Τόμος 2ος, Αθήνα.
- Ένγκελς, Φ. ([1878] 2006) *Αντι-Ντίρινγκ: Η ανατροπή της επιστήμης από τον κύριο Ευγένιο Ντίρινγκ*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Ένγκελς, Φ. ([1873-1886] χ.χ.) *Διαλεκτική της Φύσης*, Αθήνα, Αναγνωστίδης.
- Ένγκελς, Φ. (1888) *Ο Λουδοβίκος Φόνερμπαχ και το Τέλος της Κλασικής Γερμανικής Φιλοσοφίας*, στο: Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς (χ.χ.) *Διαλεκτά Έργα*, Τόμος 2ος, Αθήνα.
- Ινστιτούτο Οικονομίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ ([1954] 1961) *Πολιτική Οικονομία*, Αθήνα, Σύγχρονη Επιστήμη.
- Ινστιτούτο Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ ([1960] 1961) *Οι Βάσεις της Μαρξιστικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα, Σύγχρονη Επιστήμη.
- Κιτσίκης, Ν. (1947) *Η Φιλοσοφία της Νεώτερης Φυσικής*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Λένιν, Β. Ι. (1893) Απ' αφορμή το λεγόμενο ζήτημα των αγορών, στο: Β. Ι. Λένιν (1986) *Άπαντα*, Τόμος 1ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν (1899) *Η Ανάπτυξη του Καπιταλισμού στη Ρωσία*, στο: Β. Ι. Λένιν (1986) *Άπαντα*, Τόμος 3ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β. Ι. (1909) *Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός*, στο: Β. Ι. Λένιν (1986) *Άπαντα*, Τόμος 18ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β. Ι. (1895-1916) *Φιλοσοφικά Τετράδια*, στο: Β. Ι. Λένιν (1986) *Άπαντα*, Τόμος 29ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β. Ι. (1915-1916) *Τετράδια για τον Ιμπεριαλισμό*, στο: Β. Ι. Λένιν (1986) *Άπαντα*, Τόμος 28ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β. Ι. (1917) *Ο Ιμπεριαλισμός Ανώτατο Στάδιο του Καπιταλισμού. Εκκλαϊκευτική Μελέτη*, στο: Β. Ι. Λένιν (1986) *Άπαντα*, Τόμος 27ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Μάο Τσετογκ (2013) *Φιλοσοφικά Κείμενα*, Αθήνα, Εκτός των Τειχών.
- Μαριόλης, Θ. (2006) *Εισαγωγή στη Θεωρία των Ενδογενών Οικονομικών Διακυμάνσεων. Γραμμικοί και Μη Γραμμικοί Οικονομικοί Ταλαντωτές*, Αθήνα, Τυπωθήτω.
- Μαριόλης, Θ. (2010) *Δοκίμια στη Λογική Ιστορία της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα, Matura.
- Μαριόλης, Θ. (2014) Η θεωρία οικονομικών κρίσεων του Karl Marx, MPRA Paper, No. 56831, June 2014. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/56831/> (ανακτήθηκε στις 17 Ιανουαρίου 2018).
- Μαριόλης, Θ. (2018) Ο κατά Marx προσδιορισμός της παραγωγού συνάρτησης και το όριο της συνάρτησης του ποσοστού κέρδους, Κείμενο εισήγησης στο επιστημονικό

συμπόσιο: «200 χρόνια από τη Γέννηση του Karl Marx: Οικονομία, Κοινωνία, Κράτος, 12 & 13 Δεκεμβρίου 2018, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειο Πανεπιστήμιο».
https://www.researchgate.net/publication/330009383_Marx's_Determination_of_the_Derivative_Function_and_the_Limit_of_the_Profit_Rate_Function_in_Greek_-_O_kata_Marx_Prosdiorismos_tes_Paragou_Synarteses_kai_to_Orio_tes_Synarteses_tou_Posostou_Kerdous (ανακτήθηκε στις 5 Μαρτίου 2019).

- Marx, K. ([1841] 1983) *Διαφορά της Δημοκρατίας και Επικούρειας Φυσικής Φιλοσοφίας*. Εισαγωγή, μετάφραση, υπομνηματισμός Παναγιώτης Κονδύλης, Αθήνα, Γνώση.
- Μαρξ, Κ. ([1859] 2010) *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. ([1867] 1978) *Το Κεφάλαιο. Το Προτσές Παραγωγής του Κεφαλαίου*, Τόμος 1ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. ([1885] 1978) *Το Κεφάλαιο. Το Προτσές Κυκλοφορίας του Κεφαλαίου*, Τόμος 2ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. ([1894] 1978) *Το Κεφάλαιο. Το Συνολικό Προτσές της Κεφαλαιοκρατικής Παραγωγής*, Τόμος 3ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (1987) *Μαθηματικά Χειρόγραφα*, Αθήνα, Γλάρος.
- Mehring, F. ([1935] 2017) *Καρλ Μαρξ: η ιστορία της ζωής του*, Αθήνα, Red Marks.
- Μπάτσης, Δ. (1947) *Η Βαρεία Βιομηχανία στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εκδόσεις Νέα Βιβλία – Α.Ε.
- Νικολαϊέβσκι, Μ. και Μαϊνγκεν-Χέλφεν, Ο. ([1936] 1979) *Καρλ Μαρξ*, Αθήνα, Ράππας.
- Πλεχάνωφ, Γ. Β. ([1895] 1975) *Η Εξέλιξη της Μονιστικής Αντίληψης της Ιστορίας*, Αθήνα, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Πλεχάνωφ, Γ. Β. ([1895] χ.χ.) *Αναρχισμός και Σοσιαλισμός*, Αθήνα, Αναγνωστίδης.
- Πλεχάνωφ, Γ. Β. ([1898] χ.χ.) *Η Φιλοσοφία της Ιστορίας και ο Ρόλος της Προσωπικότητας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ινστιτούτο.
- Σερεμπριάκοβα, Γ. ([1962] χ.χ.) *Ο Νέος Προμηθέας. Κάρολος Μαρξ*, Αθήνα, Πανεκδοτική.
- Σιδηρόπουλος, Κ. (1996) Η μαθηματική ανάπτυξη της διαδικασίας «Μεταμόρφωσης του χρήματος σε κεφάλαιο», *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 19, σσ. 167-173.
- Στάλιν, Ι. Β. (1938) *Διαλεκτικός και Ιστορικός Υλισμός*, στο: Ι. Β. Στάλιν (χ.χ.) *Ζητήματα Λενινισμού*, Αθήνα.
- Στάλιν, Ι. Β. ([1953] 1977) *Οικονομικά Προβλήματα του Σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ*, Αθήνα, Μνήμη.
- Fukuyama, F. (1992) *Το Τέλος της Ιστορίας και ο Τελευταίος Άνθρωπος*, Αθήνα, Λιβάνης.

Ξενόγλωσσες

- Bhaduri, A. and Marglin S. (1990) Unemployment and the real wage rate: The economic basis for contesting political ideologies, *Cambridge Journal of Economics*, 14 (4), pp. 375-393.
- Carneiro, R. L. (2000) The transition from quantity to quality: A neglected causal mechanism in accounting for social evolution, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 97 (23), pp. 12926-12931.
- Goodwin, R. M. (1967) A growth cycle, in: C. H. Feinstein (Ed.) *Socialism, Capitalism and Economic Growth: Essays Presented to Maurice Dobb*, London, Cambridge University Press.
- Kurz, H. D. and Salvadori, N. (1995) *Theory of Production. A Long-Period Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Mariolis, T. (2014) Falling rate of profit and mass of profits: A note, *Review of Political Economy*, 26 (4), pp. 549-556.
- Marx, K. (1864) *Results of the Direct Production Process. The Process of Production of Capital, Draft Chapter 6 of "Capital"*.
<https://www.marxists.org/archive/marx/works/1864/economic/index.htm> (ανακτήθηκε στις 17 Ιανουαρίου 2018).
- Morishima, M. (1974) Marx in the light of modern economic theory, *Econometrica*, 42 (4), pp. 611-632.

- Okishio, N. (1993) *Essays on Political Economy. Collected Papers*, edited by M. Krüger and P. Flaschel, Frankfurt am Main, Peter Lang
- Rosser, J. B., Jr. (2000) Aspects of dialectics and non-linear dynamics, *Cambridge Journal of Economics*, 24 (3), pp. 311-324.
- Solow, R. M. (1956) A contribution to the theory of economic growth, *The Quarterly Journal of Economics*, 70 (1), pp. 65-94.
- Sraffa, P. (1960) *Production of Commodities by Means of Commodities. Prelude to a Critique of Economic Theory*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Steedman, I. (1977) *Marx after Sraffa*, London, New Left Books.
- Tarasov, L. V. (1980) *Basic Concepts of Quantum Mechanics*, Moscow, Mir.